

BAROCH CSABA – BERKI MÁRTON

**A VÁROS MATERIÁLIS ÉS IMMATERIÁLIS RÉTEGEI –
LWÓW/LEMBERG/LVOV/LVIV PALIMPSZESZTJEI**

BEVEZETÉS

„*Nyitottan a világra*” – hirdeti Lviv városának hivatalos, tarka logóval kísért szlogenje. Immár bő egy évtizede annak, hogy a települést – Ukrajnában elsőként – egyfajta brandként igyekeznek eladni, kimondottan a nemzetköziséget, multikulturális múltját hangsúlyozva. Ehhez a jelenkori turisztikai adottsághoz azonban korántsem csak békés egymás mellett élés, hanem egyúttal rendkívül hosszú, vészterhes időszakokkal és tragikus eseményekkel terhelt út is vezetett.

Tanulmányunk e város példáján keresztül mutatja be az ún. palimpszeszt koncepcióját, vagyis azt, hogy egy konkrét földrajzi tér esetében miként nyilvánul meg a korábbi történelmi korszakok materiális és immateriális nyomainak egymásra rakódása, a város korábbi rétegeinek időről-időre történő „felülírása”. Nyugat-Ukrajna jelenleg legnagyobb – s egyben az ország 7. legnépesebb – települése hosszú évszázadokon keresztül eltérő etnikai, vallási és kulturális karakterű területek határmezsgyéjén feküdt. Csupán a főbb történelmi időszakokra szorítkozva, képezte a Lengyel Királyság részét (14. század–1772), majd a Habsburg Birodalomét/Osztrák-Magyar Monarchiáét (1772–1918), ezt követően a Második Lengyel Köztársaság (1919–1939), majd a Szovjetunió fennhatósága alatt állt (1939–1991), jelenleg pedig a független Ukrajna egyik kiemelt kulturális központja (1991–).

Viharos történelme során különböző hegemón csoportok váltották egymást, akik a hatalmukat nemcsak a városi tájkép átformálásával kívánták a földrajzi térbe „írni”, hanem számos esetben a városi társadalom gyökeres átalakítása révén is, amely egyúttal egymással versengő emlékezeteket, emlékezetpolitikai törekvéseket is kialakított. Mindezt figyelembe véve a település több szempontból is kiválóan alkalmas a palimpszeszt koncepciójának bemutatására – munkánk tehát nem csupán egy város fordultatos történetét tekinti át, hanem ezen keresztül egy absztrakt elméleti fogalmat is igyekszik megismertetni az olvasóval.

A város múltjában és jelenlegi állapotában is megfigyelhető rendkívüli változékonyságot különböző kutatási módszerek segítségével igyekeztük megragadni; egyrészt a vonatkozó szakirodalomra és eltérő történelmi korszakokból származó térképi forrásokra támaszkodva,

másrészt terepbejárás¹ és ehhez kapcsolódóan vizuális adatgyűjtés² révén, harmadrészt pedig kompetens adatközlőkkel folytatott félig strukturált interjúk³ segítségével. Tanulmányunkban elsőként az elméleti keretül használt palimpszeszt fogalmát ismertetjük, majd a munka fő részében két lehetséges értelmezés mentén mutatjuk be azt, hogy a város miként fogható fel, milyen mód(ok)on „olvasható” palimpszesztként, végül röviden összegezzük a kutatás eredményeit.

A PALIMPSZESZT KONCEPCIÓJA

A palimpszeszt szó az ógörög παλίμψηστος (palimpsēstos) kifejezés latin változatából (palimpsestus) ered, jelentése „újra karcolt”. Eredeti (filológiai) értelmében olyan dokumentumot jelöl, amelyről különféle fizikai vagy kémiai eljárások segítségével eltávolították a rajta levő szöveget, majd újabbat írtak rá (azonban ez alatt részben még a korábbi réteg[ek] nyomai is látható[k]). Mivel az írott történelem során a pergamen – de még a papirusz is – hosszú időn keresztül szűkösen állt rendelkezésre, gyakran előfordult, hogy ókori szövegeket a középkorban eltüntettek, majd ezek „föle” Biblia-másolatok, énekeskönyvek, valamint egyéb vallási vagy világi szövegek kerültek. Később felfedezték ezt a jelenséget, majd előbb szintén fizikai vagy kémiai, napjainkhoz közeledve pedig egyre inkább optikai vagy digitális eljárások révén sikerült feltárni a korábbi rétegeket. Számos ókori klasszikus, például Arkhimédész egyik műve, továbbá Cicero, Seneca egyes írásai is ilyen formában kerültek elő.

A palimpszesztet mint analógiát idővel több tudományterület átvette. Átvitt értelemben használják egyebek mellett a geológiában és a geomorfológiában (előbbiben már az 1920-as évek óta⁴), a régészetben (az 1950-es évek óta⁵), az építészetben (az 1980-as évek óta, Peter Eisenman munkásságával kezdődően⁶), de újabban például az internet terének kutatásában is.⁷ E széles diszciplináris spektrumon elhelyezkedő példák mellett természetesen a tágan értelmezett társadalomföldrajz számos képviselője is alkalmazza a koncepciót.⁸ Eleinte a kultúrtájak történeti fejlődésének megértésére használták; elsőként az amerikai geográfus

¹ PIERCE – LAWHON 2015.

² ROSE 2008.

³ LONGHURST 2016.

⁴ Lásd BRIGGS 1920.

⁵ Lásd CRAWFORD 1953.

⁶ Lásd BÉDARD 1990.

⁷ GRAHAM 2010.

⁸ MITIN 2010; ANDERSON 2015.

Donald Meinig nevezte a tájat palimpszesztnak, amely szerinte „*egyszerre panoráma, kompozíció, palimpszeszt és mikrokozmosz*”.⁹

Ezt követően, miután a kulturális fordulat eredményeként az új kulturális földrajzban a kultúrtájak különböző interpretációira és reprezentációira helyeződött a hangsúly, a(z immár) szimbolikus tájak palimpszesztként való felfogása különösen népszerűvé vált. Ebben a szemléletben a kultúrtájak – függetlenül attól, hogy vidéki vagy városi tájakról beszélünk – szövegekként értelmezhetők, amelyeket „olvashatunk”.¹⁰ Peirce Lewis megfogalmazása szerint azonban „*tájakat olvasni nem olyan könnyű, mint könyveket olvasni*”, mivel „*a hétköznapi táj kuszának és rendezetlennak tűnik, mint egy olyan könyv, amelynek oldalai hiányoznak, szakadtak és elmosódottak; egy könyv, melyet olvashatatlan kézírással újra- és újraszerkesztettek*”.¹¹ A helyek palimpszesztként való vizsgálata tehát a többrétegűséget és az egymásra rakódás folyamatát helyezi előtérbe, a különböző kultúráknak és társadalmi csoportoknak az adott helyre gyakorolt hatását, illetve azok nyomait igyekszik feltárni. Ez a megközelítés azért is szerencsés, mert a társadalomtudományi vizsgálatok horizontalitásához egyfajta „vertikális” (időbeli) dimenziót is nyújt.¹²

LVIV MINT PALIMPSZESZT

Választott elméleti keretünk kapcsán lényeges kiemelni, hogy a vizsgált település esetében nem „*a palimpszesztről*”, hanem sokkal inkább „*palimpszesztekről*” beszélünk, az időbeli és térbeli egymásra rakódást, felülírást ugyanis két szinten értelmezzük. Bemutatjuk azt, hogy miként nyilvánul(t) meg egyrészt az épített környezetben és a városi tájképben (cityscape), másrészt pedig a város hivatalos toponímiájában és szimbolikus tájképében (symbolic landscape).

Az épített környezet mint palimpszeszt

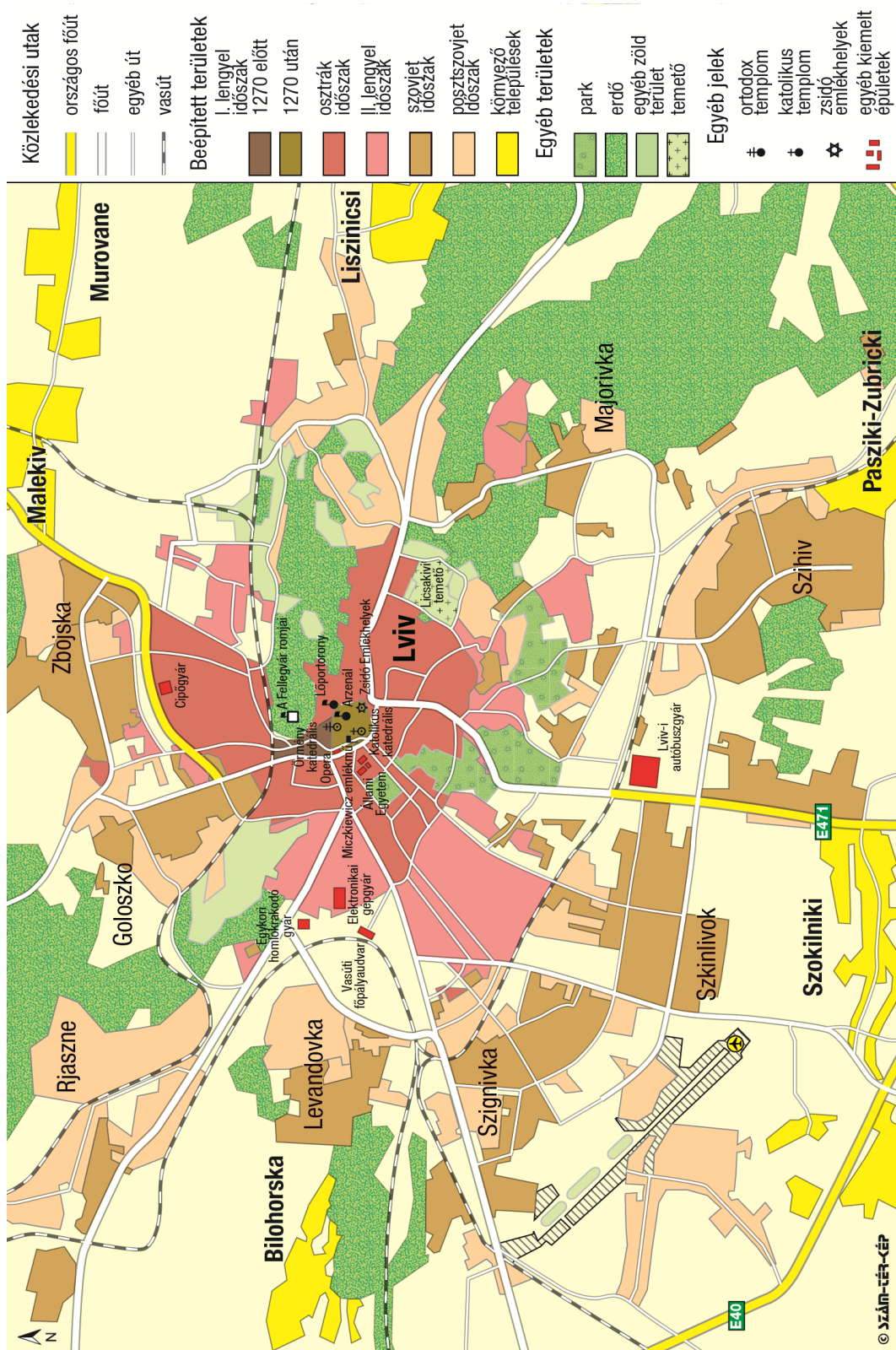
Elsőként azt mutatjuk be, hogy az egyes történelmi korszakokban milyen irányokban és mekkora mértékben növekedett a település, továbbá hogy a hatalmi pozícióban levő csoportok milyen mód(ok)on igyekeztek felülírni az épített környezet korábbi rétegeit. Ez a hosszú, több évszázadon átívelő folyamat az 1. ábra segítségével követhető nyomon.

⁹ MEINIG 1979: 6.

¹⁰ COSGROVE – JACKSON 1987; DUNCAN 1990.

¹¹ LEWIS 1979: 12.

¹² MARSHALL et al. 2017.

1. ábra. A város kiépülésének folyamata a főbb történelmi korszakokban

Forrás: Saját szerkesztés

A település legelső magja a 413 m magas ún. Fellegváron (Viszokij Zamok), valamint ennek nyugati lejtőin alakult ki. Térbeli rendjét tekintve legfelül, a csúcson helyezkedett el a Citadella, ez alatt épültek ki a főemberek palotái, amelyek alatt a céhek, mesterek lakóhelyei terültek el.¹³ A magdeburgi jog adományozását (1356) követően a település a Fellegvártól délnyugatra, a mai történelmi belváros irányába kezdett el növekedni. A középkorban a különböző etnikai csoportok együttélése inkább mozaikos mintázatot mutatott; ugyan sokféle csoport élt a városban, azonban többnyire szegregáltak, keveredés és vegyes házasságok nélkül. Mindez térben is megmutatkozott; a központi piactér (Rynok) körül főként katolikus lengyelek laktak, míg az örmények, a zsidók, a szerbek és a helyi keleti szláv nyelvűek az ehhez kapcsolódó utcákban, jellemzőn elkülönülten éltek.¹⁴ A középkori és kora újkori városszövetet a későbbi időszakok rétegei szinte teljes egészében felülírták; részben a 17. század ostromai és egyéb hadieseményei, részben pedig az időről-időre változó korízlelésből fakadó átalakítások miatt a nyomai ma már csak pontszerűen – mindössze egy-egy napjainkig fennmaradt épület vagy épületrész formájában – láthatók.

Ezt követően, az osztrák időszak első felében jelentős változást hozott, hogy 1777 és 1825 között a város valamennyi erődítését (középkori városfalait és egyéb védműveit) lebontották; ezáltal egyrészt „kinyílt” a település a külvilág felé, másrészt ezek helyét széles sugárutak vették át. Habár ez a fajta városrekonstrukció a Habsburg adminisztráció egyik „védjegyének” számított, lényeges kiemelni, hogy Lembergben mindez nemcsak például Prágát (1874–1876) előzte meg, hanem még a Birodalom fővárosát, Bécsét (1857) is.¹⁵ Az átláthatóságot célzó infrastrukturális beruházások mellett – a modernizáció jegyében – számos reprezentatív épülettel is gazdagodott a város: több felsőoktatási intézmény létesült, a városháza átfogó átalakításon ment keresztül (1830–1835), megépült a Skarbek színház (1837–1842), a Tempel zsinagóga (1844–1845), a belvárosi Nagyszálló (1892–1893), az Operaház (1897–1900), a vasúti főpályaudvar (1899–1904), valamint bécsi stílusú kávéházak nyíltak.

A geopolitikai viszonyok viharos változásának eredményeként csak két évtizedet felölelő második lengyel időszak (1919–1939) nem bizonyult elég hosszúnak ahhoz, hogy városszerkezeti és településképi értelemben is nagyfokú átalakulásokat hozzon. Annyiban azonban mégis lényeges változás történt, hogy 1930-ban számos környező települést csatoltak a városhoz, melynek eredményeként a területe megduplázódott, 32.4 km²-ről 66.7 km²-re nőtt. A helyi társadalom térbeliségét tekintve fontos kiemelni azt is, hogy az 1930-as években

¹³ Az Ivan Franko Nemzeti Egyetem Földrajzi Karának egyetemi professzorával készített interjú alapján.

¹⁴ HRYTSAK 2000: 60.

¹⁵ PROKOPOVYCH 2009.

nem volt megfigyelhető a korábbi időszakokra jellemző etnikai alapú lakóhelyi szegregáció, vagyis a különböző etnikumhoz és/vagy felekezethez tartozó lakosok egymás mellett éltek.¹⁶ Paradox módon éppen ezt törték meg az 1939 ősztől bekövetkező tragikus események. Ugyancsak a sors fintora, hogy amilyen óriási emberáldozatokat követeltek a II. világháború alatti hatalomváltások, annyira megkímélték az épített környezetet: mivel a városért folytatott harcok főként a déli területeken dúltak, a történelmi műemlékek, templomok és egyéb kiemelt épületek döntő többségében nem esett jelentősebb kár.

A település hosszú történelme mellett nagyrészt ennek is köszönhető az, hogy az ezt követő szovjet időszakban – Rigához, Tallinnhoz vagy Vilniushoz hasonlóan – Lvov is az „európaiság” (azaz az egzotikus „másság”) érzését kínálta a Szovjetunió más részeiből idelátogatók számára. Mivel a legtöbb ukrán várossal ellentétben itt gótikus, reneszánsz, barokk és szecessziós emlékek egyaránt maradtak fenn, belvárosi része már ekkor is az építészeti stílusok sokféleségéről vált ismertté. Annak ellenére, hogy Moszkva és Kijev döntéshozói eleinte itt is a belváros radikális átalakítását tűzték ki célul (mint a szocialista városok többségében), néhány kisebb léptékű módosítást – egy-egy épület lebontását és néhány foghíjbeépítést – követően végül elvetették ezeket a terveket. Sőt, a helyi vezetés az 1970-es évektől kezdve egyenesen a történelmi városközpont épített örökségének nagyfokú diverzitását hirdette, másrészt a megőrzésére irányuló törekvések fontosságát hangsúlyozta.¹⁷ Ez azonban sok szempontból csak „látszat” volt. Mivel a város belső részén a teljes modernista-funkcionalista látképi fordulat sosem következett be, a szovjet vezetés figyelme bizonyos politikailag problematikusnak tekintett elemek felé fordult. Erre szolgál példaként egyes szakrális vagy polgári épületek (templomok, színházak) radikális funkcióváltása, például egyszerű raktárrá vagy műhelyé alakítása.¹⁸

Még a belváros régebbi korokat idéző építészetének „továbbélése” mellett is kijelenthető azonban, hogy a település történetének legnagyobb mértékű városképi változását a szovjet időszak hozta magával, a konzervált történelmi központot ugyanis szinte minden irányból szabályosan „körbezárták” masszív lakótelepek gyűrűjével. Ennek révén a régi, történelmi, (korábban) szakrális teret az új, szocialista, profán tér vette körbe. Míg a belváros nagyobb presztízsű részein ekkoriban felülreprezentáltak voltak az oroszok¹⁹, addig az új lakótelepeken főként a környékbeli rurális térségekből betelepült/betelepített ukránok kaptak lakásokat. A

¹⁶ THER 2000: 264.

¹⁷ RISCH 2011: 103–104.

¹⁸ A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – egyetemi tanulmányait korábban a városban végző – főiskolai tanárával készített interjú alapján.

¹⁹ RISCH 2011: 71.

példátlan népességnövekedési ütemmel lépést tartani igyekvő lakótelep-építkezések egyúttal erőteljes iparosítással is kéz a kézben jártak. A legnagyobb üzem a több mint 30.000 főt foglalkoztató, a Szovjetunió autóbuszainak jelentős részét előállító buszgyár (Lvivsky Avtomobilny Zavod) volt, de kiemelten fontos volt még az ország egyik legnépszerűbb televízió-márkáját gyártó elektronikai üzem (Zavod Elektron), a homlokrakodó-gyár (Zavod Avto-Pogruzchik) és a helyi cipőgyár (Obuvnaya Fabrika Progress) is, továbbá számos hadiipari létesítmény is üzemelt a településen. A város pereme felé haladva pedig a leginkább szembeötlő nagyszerkezeti változást a haussmannizációra emlékeztető gyorsforgalmi tengelyek kialakítása jelentette, amelyek a külső részek korábbi városszövetét írták felül.²⁰

A Szovjetunió végnapjaiban, 1990-ben ismét nőtt a város adminisztratív területe, méghozzá jelentős mértékben, 66.7 km²-ről 155 km²-re. Az 1991-et követő posztszovjet időszak legfontosabb, a település fizikai környezetét formáló folyamatai egyrészt a szuburbanizáció és a városi szétterülés (urban sprawl), másrészt a dezindusztrializáció, harmadrészt pedig a belváros terciarizálódása. A kelet-közép-európai térség legtöbb városához hasonlóan Lviv-ben is megindult a lakosság kiköltözése, melynek fő mozgatórugói az átalakuló lakáspreferenciáik, az egyre nagyobb mértékű személygépkocsi-birtoklás, valamint a gyenge ingatlanpiaci szabályozottság voltak.²¹ Ez a – napjainkig erősödő – folyamat azoknak a tereknek a korábbi arculatát írja felül, amelyeket még a szovjet időszak sem formált át jelentős mértékben. Mindezzel egyidőben, a város történelmi hagyományaihoz képest túlméretezett ipari szektor válságának, majd leépülésének eredményeként az 1990-es évek végére a gyári munkásság egyharmada veszítette el az állását.²² Részben az így „felszabadult” munkaerőre támaszkodva a belváros fokozatosan a szolgáltatások irányába mozdult el, elsősorban a fő prioritásként megjelölt turizmus miatt, amely a kétségtelen potenciálok mellett egyes vélemények szerint egyúttal túlságosan sérülékennyé is teszi a jelenlegi gazdaságszerkezetet.²³

A város toponímiája és szimbolikus tájképe mint palimpszeszt

A fizikai (épített) környezet különböző korszakokban keletkezett rétegeinek bemutatását követően az ezekre ráakódott mindenkori „hivatalos” reprezentációk változásait tekintjük át. Az európai települések esetében megszokottakhoz hasonlóan a középkorban és a kora

²⁰ TSCHERKES 2000.

²¹ BENOVSKA 2017.

²² HRYTSAK 2000: 60.

²³ Az Ivan Franko Nemzeti Egyetem Földrajzi Karának egyetemi professzorával készített interjú alapján.

újkorban Lwów/Lemberg városában is a funkcionális, deskriptív, földrajzi irányt vagy etnikai karaktert jelző elnevezések domináltak. Az ezt követő korszakok kommemoratív, azaz (rendszerint csak egy adott csoport szempontjából) híres személyeknek és fontos történelmi eseményeknek emléket állító utcanévadása a település térképének szinte egészét „elárasztotta”, mindössze néhány reliktumot hagyva hírmondóként.

Ez utóbbiak között olyan utcanévek is akadnak, amelyek akár a 15. századig nyúlnak vissza, s ha megszakításokkal is, de a mai napig hordozzák a régmúlt térbeli hivatkozásait. Olyan közterületek is vannak köztük, amelyek folytatólagosan viselik ősi jelentésüket, természetesen minden korban az aktuális hatalmi kurzus nyelvén.²⁴ Ilyen például a belvárost és a Licsakivi temetővel összekötő Pék utca, melynek 1690-es első említése óta ugyanez a neve. A Sztrí utca már 1626-os első említésekor is a várostól délre található település felé mutatott; később a már említett szovjet modernizációs gyorsforgalmi tengely szerepét töltötte be, s az óváros hajdani határvidékétől egészen a rendszerváltás után kiépült déli szuburbán zónáig húzódva mára Lviv egyik leghosszabb útjává vált. Még ezeknél is régebbre, 1472-ig visszanyúló elnevezés a Városház közelében húzódó Rutén utca, amely a történelmi városrész etnikai utcanév-bokrába illeszkedik. A szintén itt található Szerb, Örmény vagy Régi héber utcák nevei a 18. században gyökereznek, amelyek a kereskedő tevékenységhez szorosan kötődő urbánus népcsoportok megnevezésein keresztül egyúttal a város múltjának kereskedelmi kapu szerepkörére is utalnak. Az említett Rutén utcanév hosszabb múltja ugyanakkor az ukrán nemzeti reprezentáció szempontjából is különösen fontos, a 15. század dereka óta azonos néven futó közterület ugyanis a város keleti szláv eredetére való utalásként is értelmezhető. A rétegzettség, ülepedés metaforáit továbbgondolva ezek az ősi elnevezések olyan „tektonikai ablakokként” is felfoghatók, amelyek a különböző ideológiák mentén gyakran változó utcanévi környezetben egy jóval régebbi kor elnevezéseibe nyújtanak betekintést. (Még ha megőrzésük olykor nagyon is tudatos politikai–hatalmi célokat is szolgált.)

A jelenlegi status quo szempontjából természetesen az sem véletlen, hogy a várostörténetileg a helyi keleti szláv dialektust beszélő csoportokhoz, örményekhez, zsidókhoz hasonlóan fontos – sőt, hosszú időn keresztül jóval dominánsabb – lengyelség mint etnikum nem jelenik meg „hivatalos” formában, az utcanévtáblákon (sem a belvárosban, sem másutt). Utalások ugyan bőven akadnak a lengyel kultúra hajdani jelenlétére, ám ezek főként olyan személynevek, amelyek az ukrán hegemonia számára nem terhelők, és egyébként sem köthetők szorosan a város történetéhez.²⁵ Ilyen például a Nikolausz Kopernikusz utca, amely

²⁴ HRYTSAK – SUSAK 2003.

²⁵ LAGZI 2014.

az újkor hajnalán még a solymász mesterséget hirdette (Sokolnicka), majd két részre bontották, a Széles (Szeroka vagy Breite) és a Szent Lázár (St. Lazarus) utcákra, míg végül 1871-től egyesítették a csillagász neve alatt. Lényeges kiemelni, hogy a lengyel toponímia és köztéri emlékezet eltüntetése már a szovjet várospolitikának is részét képezte. Ennek következtében az 1939 utáni időszakban csak kevés lengyel név és emlékmű élte túl a radikális szimbolikus tájképi változásokat, a zsidó és örmény megnevezések, szimbólumok pedig teljesen eltűntek a szovjet érában.²⁶ Az Adam Mickiewicz-emlékmű azonban manapság is a róla elnevezett belvárosi téren áll, a lengyel költő neve tehát a szovjet és az ukrán „tájképi tisztogatásoknak”²⁷ egyaránt ellenállt. Az előző példákban szereplő középkori és kora újkori eredetű elnevezésekhez hasonlóan a második lengyel időszak (1919–1939) legkülönbözőbb toponímiai nyomai – egykori utcanevek, lemeszelt feliratok, csatornafedelelek – is sajátos tektonikai ablakokként engednek bepillantást a korszakba az avatott szemek számára (2. ábra).

²⁶ SZEREDA 2009.

²⁷ CZEPCZYŃSKI 2008.

2. ábra. A második lengyel időszak megkopott nyomai a városban

Forrás: Saját felvételek

A lengyel érárt követő szovjet időszakban egyrészt a szocializmus moszkvai és helyi szereplőihöz, másrészt a munkásosztály és az iparosítás témaköréhez kötődő elnevezések kerültek előtérbe. Emellett a kor egyik jelentős – a jelenre is nagymértékben kiható – hozadéka volt Ivan Franko reprezentációjának támogatása is, akiről ebben az időszakban park, tér, utca, valamint a város legnagyobb egyeteme is a nevét kapta.²⁸ A szovjet korszak átnevezéseiben Lvov esetében is megmutatkozott az a hierarchikus logika, melynek értelmében a központi, kiemelt jelentőségű helyek hordozták az uralkodó ideológia legfontosabb képviselőinek neveit. Ennek eklatáns példájaként az elmúlt két évszázad során összesen 17 névváltoztatást megért jelenlegi Szabadság sugárutat, amely a náci megszállás alatt Adolf Hitler nevét viselte, s 1959-ben nevezték át Lenin sugárútra. Az általa közrefogott

²⁸ LAGZI 2014.

reprezentatív téren kapott helyet a még ezt megelőzősen, 1952-ben leleplezett Lenin-szobor is, amely évtizedeken keresztül az ünnepi felvonulások és egyéb megmozdulások háttérül szolgált.²⁹ Ezek az ideológiával átítatott változások természetesen nemcsak a város belső – azaz a hatalmi reprezentáció szempontjából legfontosabb – részét érintették, hanem a háborút követően kiépült lakótelepeket és ipari területeket is. Az 1944 előtti nevén Leányka (Panińska vagy Jungfern) utcát például Gyár utcára nevezték át, de a város északi (ipari) részén Traktoros utca is volt (amely ezt megelőzően Seweryn Goszczyński lengyel romantikus költő, prózaíró nevét viselte). A szovjet időszak végéhez közeledve, a politikai enyhülés jegyében 1990 szeptemberében a városi tanács a Lenin-szobor eltávolításáról határozott (az országban elsőként, az egész Szovjetunióban pedig másodikként), amelyre több tízezer ember passzív részvételével került sor.³⁰

Az 1991-es függetlenedéstől kezdődően három főbb, ugyanakkor egymással is szorosan összefüggő tendencia bontakozott ki a szimbolikus térformálásban.³¹ Az első és legfontosabb változás, hogy az ekkortól ismét átirrt toponímia és az újonnan kialakított emlékművek egy felülről irányított ukrán nemzeti perspektívát tükröznek. Ennek egyértelmű célja az ukrán karakter megerősítése, városképi elemei azonban nem feltétlenül a mennyiségükben, hanem sokkal inkább a láthatóságuk révén uralják a teret. A turisták által leggyakrabban látogatott belvárosi területeken például a cirill betűs megjelenítés mellett latin betűs (ám ugyanúgy ukrán nyelvű) kiírások is olvashatók, így a nyelvi–kulturális hegemonia egyfajta „duplikált nevezéktan” által is megerősítést nyer az ide látogatók fejében. Általánosságban véve is igaz továbbá a városra, hogy a konkrét helyi kötődés szempontját sok esetben felülírta az össznemzeti szinten is értelmezhető (ukrán) nevek adásának gyakorlata.³²

Másodsorban – az ukrán jelleg hangsúlyozásával párhuzamosan – a korábbi korszakok és etnikumok emlékezetének háttérbe szorítása, narratíváik felülírása is megfigyelhető (amely a város történetében természetesen egyáltalán nem új jelenség). A kisebbségi toponímia így egyre kevésbé szolgálja a valódi emlékeztést, sokkal inkább a semlegesség és a passzív történetiség mementója, melynek utcanevei, szobrai és emlékművei mára „kihűlt”, „elhalkult helyekként”³³ tátonganak a beavatottak előtt. Lényeges változás emellett az is, hogy függetlenedés óta nemcsak a lengyel múlt még látható nyomainak elfedése zajlik (lásd korábban), hanem immár a szovjet–orosz narratíva felülírása is hatványozottan fontossá vált.

²⁹ SZEREDA 2009.

³⁰ A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – egyetemi tanulmányait akkoriban a városban végző – főiskolai tanárával készített interjú alapján.

³¹ Ezek helyi megjelenési formáit lásd például SZEREDA 2009; LAGZI 2014; SYWENKY 2014 munkáiban.

³² HRYTSAK – SUSAK 2003.

³³ CZEPZYŃSKI 2008.

Ennek jegyében az új ukrán politikai kurzus a kezdeti dekommunizációs törekvések mellett idővel az orosz vonatkozású neveket is igyekezett lecserélni. E folyamat részeként például Mihail Lermontov nevét a csecsen szeparatizmus legismertebb vezérére, Dzsohar Dudajev-re cserélték, amelyet egyik interjúalanyunk egyenesen „*cinikus átnevezésnek*” titulált.³⁴ Ehhez sok szempontból hasonló módon, Turgenyev és Puskin nevei pedig az UPA haderő 1996-os rehabilitálásának estek áldozatul. (Hozzáteendő azonban, hogy később mégis helyet kapott egy Puskin-élmű a városban, amely egyrészt sikeres ellenzéki finanszírozás eredményeként jött létre, másrészt pedig beilleszthető a Lviv európai kulturális jelentőségét hangsúlyozó szemiotikai hálóba.)

A harmadik nagy tendencia pedig a turizmus felé fordulás, amely ugyan már a későszovjet időszakban is jelentős volt, ám azóta is egyre nagyobb mértéket ölt. A már említett latin betűs feliratok kihelyezése vagy a multikulturális névváltozatokhoz, szobrokhoz való részleges visszatérés ebből a szempontból – az emlékezés helyett – már egyértelműen gazdasági, turisztikai célokat szolgáló várospolitikai gyakorlatként értelmezhető.³⁵ Ennek nagy részét a település régebbi arculatához kötődő, visszalátogatóknak szóló tartalmak képezik, amelyek főként a Monarchia aranykorát hivatottak megidézni. Viszonylag új, mindössze néhány éve megfigyelhető jelenség továbbá az is, hogy a fő városfejlesztési prioritásként megjelölt turizmus révén egyúttal a köztéri reprezentáció depolitizálásának törekvései is megfigyelhetők az egyébként ideológiával erőteljesen átítatott városi térben. Ilyen, leginkább a nemzetközi turistáknak szóló köztéri gesztusok például a Švejk-szobor, egyes meglepő helyeken levő kisplasztikák, különböző mesterségek szobrai (például kéményseprő) és egyéb zsánerszobrok, amelyek végsősoron egy újabb, korábban nem létező réteget írnak a város palimpszesztjére.

Az előző alfejezetben azt láthattuk, hogy a történelmi belváros kaleidoszkopikus épített környezete egyfajta „kirakatként” jelenik meg, a település külsőbb részeinek fizikai arculatát pedig a 20. század közepe óta a szláv (szovjet–oros–ukrán) hegemonia határozza meg. A város most bemutatott toponímiáján és szimbolikus tájképén ugyanakkor az látszik, hogy az aktuális hatalom a település teljes területén kizár bizonyos korábbi szereplőket, csoportokat.³⁶

³⁴ Az Ivan Franko Nemzeti Egyetem Földrajzi Karának egyetemi professzorával készített interjú alapján.

³⁵ Vesd össze ROSE-REDWOOD – ALDERMAN – AZARYAHU 2010.

³⁶ SYWENKY 2014.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányunkban Lwów/Lemberg/Lvov/Lviv városának mozgalmas történetén keresztül tettünk kísérletet a palimpszeszt koncepciójának bemutatására. Számos materiális és immateriális példán láthattuk, hogy a mindenkori hatalom kiemelten fontosnak tartja az előző rendszer(ek) nyomainak minél gyorsabb és minél szélesebb körű felülírását, átértelmezését. Mindez véleményünk szerint alátámasztja azt az állítást, mely szerint a városi tér sajátos kulturális küzdőtérként, arénaként fogható fel.³⁷ Az általunk ismertetett példákon túltekintve ismét lényeges kiemelni, hogy természetesen a kétféle palimpszesztünk egyike sem tekinthető „késznek”, befejezettnek. A mindenkori hegemon pozícióban levő csoportok nem csupán az épített környezetben (vagyis a fizikai térben) igyekeznek újra és újra megmutatni a hatalmukat – az építés és a lebontás, az átalakítás és az érintetlenül hagyás, a felújítás és az elhanyagolás dialektikáján keresztül. Vezető szerepüket emellett az emberek fejében, azaz mentális terében is próbálják bebiztosítani – közterület el- és átnevezések, emlékművek és emlékhelyek, köztéri szimbólumok képében.

A tanulmányban bemutatott Lviv példáján túl ugyanakkor általánosságban, bármilyen város, sőt, akármilyen földrajzi tér esetében fontos ez a kettősség. Mind a fizikai környezet vizsgálata, mind az abban helyet kapó reprezentációk (szimbólumok, jelentések, ikonográfia) értelmezése szükséges ahhoz, hogy a társadalom térbeliségét ne csupán az egyik vagy másik szempontra korlátozva szemléljük – amint erre a palimpszeszt koncepciójának segítségével jelen tanulmány is kísérletet tett.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Anderson, Jon 2015: *Understanding Cultural Geography: Places and Traces (2nd Edition)*. Routledge, New York.
- Bédard, Jean-François 1990: *Cities of Artificial Excavation: The Work of Peter Eisenman, 1978–1988*. Canadian Centre for Architecture, Montreal.
- Benovska, Mariya 2017: *Urban Sprawl in the Post-Soviet Sphere in Comparison of Lviv (Ukraine) and Riga (Latvia)*. Master's Thesis, Estonian University of Life Sciences, Department of Landscape Architecture, Tartu.

³⁷ MITCHELL 2003.

- Briggs, John 1920: A Geological Palimpsest. *The Palimpsest* 1. 133–142.
- Cosgrove, Denis – Jackson, Peter 1987: New Directions in Cultural Geography. *Area* (19) 2. 95–101.
- Crawford, Osbert 1953: *Archaeology in the Field*. Phoenix House, London.
- Czepczyński, Mariusz 2008: *Cultural Landscapes of Post-Socialist Cities: Representation of Powers and Needs*. Ashgate, Aldershot.
- Duncan, James 1990: *The City as Text: The Politics of Landscape Interpretation in the Kandyan Kingdom*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Graham, Mark 2010: Neogeography and the Palimpsests of Place: Web 2.0 and the Construction of a Virtual Earth. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 101 (4.) 422–436.
- Hrytsak, Yaroslav 2000: Lviv: A Multicultural History through the Centuries. *Harvard Ukrainian Studies* 24. 47–73.
- Hrytsak, Yaroslav – Susak, Victor 2003: Constructing a National City: The Case of Lviv. In: Czapliczka, John – Ruble, Blair (eds.): *Composing Urban History and the Constitution of Civic Identities*. Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 140–164.
- Lagzi Gábor 2014: Az ukránna vált lengyel–zsidó város. Lemberg/L’viv/Lwów – multikulturális öröksége. *Múltunk* 3. 105–128.
- Lewis, Peirce 1979: Axioms for Reading the Landscape: Some Guides to the American scene. In: Meinig, Donald (ed.): *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*. Oxford University Press, New York, 11–32.
- Longhurst, Robyn 2016: Semi-structured Interviews and Focus Groups. In: Clifford, Nicholas – Cope, Meghan – Gillespie, Thomas – French, Shaun (eds.): *Key Methods in Geography (3rd Edition)*. SAGE, London, 143–156.
- Marshall, David et al. 2017: Narrating Palimpsestic Spaces. *Environment and Planning A: Economy and Space* 49 (5.) 1163–1180.
- Meinig, Donald 1979: Introduction. In: Meinig, Donald (ed.): *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*. Oxford University Press, New York, 1–7.
- Mitchell, Don 2003: *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. Guilford Press, New York.
- Mitin, Ivan 2010: Palimpsest. In: Warf, Barney (ed.): *Encyclopedia of Geography*. SAGE, Thousand Oaks, 2111–2112.

- Pierce, Joseph – Lawhon, Mary 2015: Walking as Method: Towards Methodological Forthrightness and Comparability in Urban Geographical Research. *The Professional Geographer* 67 (4.) 655–662.
- Prokopovych, Markian 2009: *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space and Politics in the Galician Capital, 1772–1914*. Purdue University Press, West Lafayette.
- Risch, William 2011: *The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv*. Harvard University Press, Cambridge MA.
- Rose, Gillian 2008: Using Photographs as Illustrations in Human Geography. *Journal of Geography in Higher Education* 32 (1.) 151–160.
- Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz 2010: Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-Name Studies. *Progress in Human Geography* 34 (4.) 453–470.
- Sywenky, Irene 2014: (Re)constructing the Urban Palimpsest of Lemberg/Lwów/Lviv: A Case Study in the Politics of Cultural Translation in East Central Europe. *Translation Studies* 7 (2.) 152–169.
- Szereda Viktória 2009: A város mint lieu de mémoire: Egységes vagy megosztott emlékezet? Lemberg példája. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008: Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Kalligram, Pozsony, 244–270.
- Ther, Philipp 2000: War versus Peace: Interethnic Relations in Lviv during the First Half of the Twentieth Century. *Harvard Ukrainian Studies* 24. 251–284.
- Tscherkes, Bohdan 2000: Stalinist Visions for the Urban Transformation of Lviv, 1939–1955. *Harvard Ukrainian Studies* 24. 205–222.